

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

Казимеж Айдукевич

ПОХВАЛА ПРАЦЬОВИТОМУ ЖИТТЮ¹

© Б. Домбровський, переклад, 2015

¹ Цей текст Казимежа Айдукевича вперше вийшов друком у часописі «Wiedza i życie», 1948, № 4, S. 307–312. Ми друкуємо переклад Бориса Домбровського за виданням Ajdukiewicz, K. «Pochwała życia pracowitego». In: Ajdukiewicz, K. Język i poznanie. Tom II: Wybór pism z lat 1945-1963. Warszawa: PWN, 1985², S. 77–82.

Декілька слів про мету цієї публікації.

Польський філософ Казимеж Айдукевич (1890–1963), один з представників Львівсько-Варшавської школи, відомий в Україні переважно своїми здобутками в царині логіки та філософії науки. Менше відомі його дослідження з етики й теорії цінностей.

Пропонований нижче текст присвячений одному з аспектів саме теорії цінностей – проблемі цінності життя, розв'язуваній у контексті критики Шопенгаверового песимізму. Втім, у статті Айдукевича привертає увагу інший, мені традиційний сюжет: фактичне отождошення понять «сенса життя» і «цінність життя». Показово, що польський філософ уживає лише другий з цих термінів, причому таким чином, що для українського читача звичніше було би бачити в усіх цих випадках саме термін «сенса життя». Такий слововжиток, втім, і нині цілком притаманний польській філософії, де часто обговорюються саме «sens i wartość życia»² разом.

Зрештою, аналіз текстів самого Шопенгавера показує, що для останнього «цінність» існування, життя (WWV, §§ 53, 64, 66) – те саме, що й «сенса життя»³. Потім цей слововжиток став цілком природним для німецької традиції (варто згадати «Der Sinn und Wert des Lebens» Рудольфа Кристофа Ойкена; відомий Фрейдів афоризм про пошук «сенсу й цінності» життя як про симптом хвороби тощо). Айдукевич очевидно належить саме до цієї термінологічної традиції, з тим уточненням, що він говорить лише про «wartość życia», бо сенс для нього – швидше предмет спеціальних логічних студій. Прагнучи підкреслити єдність і розбіжності загальноживаного (що є вельми нечітким) й логічного значень «сенсу»⁴, Айдукевич своїм слововжитком намагається усунути нечіткість буденного розуміння терміна «sens życia»: sens тут – те саме, що wartość.

Цей ужиток є значущим для дискусій про сенс життя в сучасній аналітичній традиції. Наприклад, Стівен Кершнар критикує Тедеуса Метса⁵ саме за спробу (невдалу, на його думку) розрізнити поняття «сенса життя» і «внутрішня цінність». В цьому контексті Кершнара, очевидно, слід вважати союзником Айдукевича. Але останній висловлює ідеї, характерні й для Метса. Зокрема, наскрізна ідея статті, яку ми публікуємо нижче (самі по собі буденні прояви життя мають цінність, якою не варто нехтувати тут і тепер, якщо не хочемо перетворити своє життя на суцільне страждання в Шопенгаверовому дусі).

Ані Кершнар, ані Метс не посилаються на твори Айдукевича, проте паралелізм деяких ідей останнього з ідеями обох перших зайвий раз доводить історичну закоріненість сучасних розробок проблеми «сенсу життя». На наш погляд, з таких праць, як подана нижче стаття Айдукевича, й інших творів минулого лише й вибудовується та історична перспектива, що формує сучасні філософські позиції та дискусії між ними.

Ельвіра Чухрай

² Див., наприклад, нещодавню книгу Януша Мар'яньського «Sens życia – wartości – religia. Studium socjologiczne» (KUL, 2013).

³ Див. Чухрай, Е. «Історико-філософський розгляд проблеми сенсу життя і сучасні аналітичні підходи». В: *Sententiae* XXXI, 2014, № 2, с. 198.

⁴ Див., наприклад, Айдукевич, К. Язык и смысл, §§ 1 & 10, http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_07/1999_7_07.htm

⁵ Див. Чухрай, Е. «Історико-філософський розгляд...», с. 193.

У XIX ст. з'явилася песимістична філософія Артура Шопенгавера, яка знайшла потужний відгук у широких колах тодішньої інтелігенції. Життя, за цією філософією, із необхідністю мусить бути суцільною смугою мук і страждань. Цьому безнадійному поглядові на цінність життя [wartość życia] Шопенгавер дає обґрунтування, які випливають з глибин його метафізики, але доводить він свою песимістичну тезу ще й інакше, додаючи аргументів, що виникають зі спостережень за життям і людською натурою.

Життя є постійним прямуванням до якихось цілей. Але досягти можна тільки того, чого прагнуть і чого не посідають. Хто одначе не посідає того, чого прагне, той страждає внаслідок браку речі, якої прагне. Доки дієш, намагаєшся реалізувати якісь цілі, отже – доти страждаєш. А тієї миті, коли бажана мета виявляється досягнутою, джерело первісного страждання й справді зникає, але натомість вибивається нове. Бо ж коротко триває радість від досягнутих цілей наших намагань. Щойно голод наситиш хлібом, останній перестає тебе тішити, славою наситишся також у короткий час і побачиш, що пустою була мета, задля якої стерпів стільки страждань. І одне з двох – або нові прагнення спонукатимуть до нових намагань, мозольних і повних страждання, або ж відпочинеш на лаврах, станеш пенсіонером життя, який вже нічого не прагне й ні до чого не поривається. Якщо вибереш цю другу можливість, тебе охопить мука ще жорстокіша, ніж спричинена бажанням досягнути цілі, страшний кошмар ситих – нудьга. Нудьга – найжахливіша кара, якій люди піддають замкнених у в'язниці засуджених, кара, яка не раз робить життя в'язнів настільки тяжким, що ті добровільно обирають самогубство як порятунок. Хто хоче уникнути тортур нудьги, може це зробити лише поставивши собі нові цілі й почавши до них прямувати. Але уникнувши в такий спосіб Сцілли, зустрічаєшся з Харибдою, бо нові намагання знову будуть пов'язані з болем і стражданнями.

Ось так, на думку Шопенгавера, наше життя й «осцилює» – між сповненою страждань турботою про здобування пожадливих цілей та митарствами нудьги, що пожирають. На його думку, не можна втекти від цих двох химер життя. Існують лише напівзасоби, здатні пом'якшити їхню вбивчу силу, але немає засобів справді дієвого впливу на них.

Здається, переконливо звучать слова цього філософа, які, поза сумнівом, впливали на настрої декадентів XIX століття. Все ж обґрунтування песимістичного світогляду, подане Шопенгавером, не може втриматись, якщо ми піддамо його засновки ґрунтовному аналізу.

Спробуймо цей аналіз здійснити.

Життя складається з намагань досягти цілі, які лише на короткий час перериваються паузами, що виникають у мить досягнення мети. Якби цінність життя полягала тільки в цілях, до яких ми прямуємо, а прямування саме по собі було би позбавлене будь-якої цінності й посідало цінність лише проміжну, як засіб досягнення цілі, тоді життя воістину складалося б із постійного страждання, що переривається моментами прояснень. Якщо життя справді повинне мати якусь цінність, остання мусить належати самій діяльності попри ту ціль, до якої ця діяльність провадить. Шопенгавер стверджував, що всяка діяльність є стражданням, бо з нею нероздільно пов'язана відсутність пожаданої цілі. Хіба це слухний погляд? Чи повинна діяльність бути стражданням?

Насамперед, чи всі дії мусять бути діями конструктивними, здійсненими для споживання плодів, які виникають лише по закінченні дії, коли її вже завершено? Хіба не буває так, що ми чинимо дії єдино заради самих дій, попри їхні плоди? Задля чого ми йдемо на прогулянку: щоби дійти чи щоби йти? Хіба ми ковзаємося заради чогось іншого, ніж ковзання? Для чого ми граємо в шахи: щоби виграти чи щоби грати? Забава, гра, розвага – ось дії, здійснюванні заради них самих, а не заради їхніх можливих плодів. Отже, не всі дії мусять відбуватися в тіні страждання, викликано-го браком бажаної цілі, бо все ж таки є дії без цілі, дії, що виконуються задля них самих.

А разом з тим, чи мусить бути дія, здійснена з певною метою, мукою нудьги за нею? Раніше ми дію, що сама в собі містить задоволення, попри плоди, які вона принесе, назвали *розвагою*. Тепер назвемо дію, здійснену задля досягнення певних цілей, *працею*. Питання, яке ми розглянемо, тепер звучатиме так: чи мусить праця бути стражданням? Коли працю спрямовано на конструювання певного предмета, що є метою, до якої ми скеровані в праці, то вже не тільки дефінітивне здобування цієї мети, але й саме її здобування, саме наближення до неї є джерелом творчого задоволення. Не знаю, чи існує більша приємність, ніж конструктивна праця, що посувається вперед. Мало в кого відібрана можливість такої праці. Художник, що створює предмети мистецтва, вчений, зайнятий дослідницькою працею, яка просувається вперед, швець, що шиє черевики, куховарка, що готує страви, мати, що виховує своїх дітей – всі мають можливість радіти праці, у межах якої безупинне наближення до накресленої цілі очевидне. Вигляд твору, що постає перед нами, сам по собі є джерелом піднесення й радощів. Усвідомлення наближення дійсно бажаної цілі нас зміцнює й тоді, коли до нього долучаються почуття власної сили, усвідомлення того, що витвір, який з'являється, є саме *нашим* твором. Аби це могло статися, треба, щоб виконувана нами праця не була занадто легкою, відтак щоб ми могли вірити, ніби небагато є тих, хто міг би впоратися з цим завданням, чи що зовсім нещодавно і для нас самих це завдання було понад силу. Фаховий ремісник не менше, ніж людина науки, знаходить радість у своїй праці – від гордості, що саме він може зробити те, чого інші зробити не спроможні. Дитина, що вчиться читати, тішиться тим, що їй легко даються речі, які ще рік тому здавалися нечувано важкими, доступними тільки дорослим. Кожний, хто в якійсь праці поступує у своїй вправності, знаходить радість у діях, які підтверджують цей поступ.

У результативній праці, спрямованій до цілі, якої ми дійсно прагнемо, ми знайшли джерело радості, а не страждання. Джерелом цієї радості є, по-перше, усвідомлення наближення до бажаної цілі, по-друге – почуття власної сили, що знаходять підтвердження в праці. Однак не завжди ціль нашої праці є дійсно бажаною, а наближення до неї не мусить приносити нам радість. Шофер, що везе гостей, машиніст, що провадить поїзд, насправді не тішаться тим, що опинилися в місцевості, до якої довели своїх пасажирів. Той чи той з пасажирів, можливо, має в тій місцевості любу особу, яку давно не бачив, за якою скучив, і він тішиться, бачачи, як відстань, що розлучала з нею, дедалі меншає. Машиніста ніхто й ніщо тут не чекає. Але й для нього та подорож не була позбавлена зачарування. Він тримав у руках потужну машину, майстерно її провадив, витратив мало вугілля, здолав увесь маршрут пунктуально, виниклі в дорозі дефекти паровика усунув справно й швидко, одне слово – добре виконав свою роботу, яку не кожний міг би виконати так само вдало. Та поїздка йому ще раз підтвердила, що він майстер свого фаху й це приноси-

ло йому радість упродовж усього шляху. Задоволення, що плине з цього джерела, буває таким сильним, що заради нього не один готовий ризикувати своїм життям. Пілотові-акробату не залежить на тому, щоб літак виконував штопори, лопінги й бочки, якщо він не веде крилату машину. Коли ж він сам має вести літак, то не пропустить жодної okazji, щоб виконати ці еволюції, бо це нечуване задоволення – майстерною рукою змусити машину виконувати дивні рухи, панувати над нею й відчувати свою силу майстра, хоча б за таке задоволення треба було заплатити життям.

Але не завжди виконувані нами дії приносять розкішне почуття власної цінності. Іноді дії бувають легкі й звичайні. Але й тоді, коли ми прагнемо цілі заради неї самої, не тінь, а світло від неї падає й на саму дію. Мати, що пече своїм коханим дітям їхні улюблені ласощі, дешеві й звичайні, які не вимагають жодної кухарської вправності, чи не радіє вона поступові в такій звичайній справі? Наречений, що поспішає на зустріч з коханою, чи не відчуває він радощів у ритмі своїх кроків? Відбите світло бажаного результату дії золотить дорогу, по якій до нього прямують.

Все ж існують різновиди роботи, і таких більшість, які людина виконує без уподобань цілі й при тому такі звичайні, що жодна з них у очах самого робітника не приносить слави. На чому залежить робітникові, що саме тут постане рів, який йому наказано копати, й що то за титул – майстерне вміння копати рови? Кожен, хто здоровий і звик до фізичної праці, може це зробити. А на чому залежить чиновнику в тій чи тій канцелярії, який довідується про суму чисел, що їх йому наказано скласти, або про копію аркуша, якого йому наказано переписати. Ці дії легкі й звичайні, у них себе майстром не почуваш, і я не бачу, щоб хтось у тих діях поступував. Така робота виконується не заради безпосереднього результату, виникнення якого видно під власними руками, але заради цілі опосередкованої, заради платні, грошей, які за неї дають. Яка ж радість впливає з цієї праці для виконавця? Чи не є така праця лише прикрощами, необхідним злом?

Здавалося б, на це питання слід відповісти ствердно. Радісним є тільки день виплати, день праці має стільки доброго, скільки з нього вдається зібрати сил у вільний від роботи час. Чи є так у дійсності?

Спитайте безробітного, що отримує допомогу, чи не *хотів* би він за ті самі гроші працювати, аби тільки було йому зайняття, яке би його у власних очах не принижувало чи не вимагало від нього освідчень, до яких він не здатний. Спитайте пенсіонера, якого турбота про те, що отримувана ним пенсія колись скінчиться, не пригнічує так само потужно, як безробітного, спитайте його, чи не волів би він і далі працювати за своїм фахом? Не сумніваюся, що коли він здоровий і вміє результативно працювати за тим фахом, то обере працю замість пенсії. У винятковому випадку обере він за таких умов пенсію.

Коли є так, коли праця, що приводить до байдужої безпосередньої цілі, праця, що не приносить почуття власної цінності разом з платнею, цією проміжною ціллю в праці, та праця оцінюється нами вище, ніж сама платня без праці, то, очевидно, не тільки гроші, одержані за таку працю, але й сама вона має для нас цінність. У чому ж полягає цінність такої праці?

Пригадаймо, що дії, які самі в собі приносять задоволення без огляду на їхні плоди, ми назвали забавою, розвагою. Побоююся, коли мене читає хтось із тих, хто мало не в кривавому поті заробляє на своє убоге існування, то він обуриться до глибини душі. Як сміє хтось називати забавою мозоль шахтаря, чи працю коваля,

або ж називати забавою роботу жінок, що їм від зусиль тріскають плечі! Даруйте, якщо вас вражає окреслення тяжкої праці іменем забави. Я не назву так працю, що робиться понад силу – працю, яку виконують вже падаючи з ніг від втоми. Така праця не має в собі нічого спільного з забавою, вона є мукою, якщо її не окрилює радість з улюбленого витвору, що виникає, чи радість від панування над собою й над справою, в якій цей витвір виготовляється. То праця невільника. Хочу тільки сказати, що доки праця не понад силу, доти вона сама в собі посідає цінність, причому не тільки як засіб до здобування опосередкованої чи безпосередньої цілі. Вона посідає її хоча б як активність організму, як розвантаження прихованих у ньому сил. А її цінність, радість цієї праці можуть зрости через ті специфічні риси, декотрі з яких ми для прикладу наводили.

Як часто, наприклад, буває, що робітник по відношенню до результату своєї праці посідає естетичну позицію. Як приємно вдивлятися в роботу сільського гончара, який виробляє горщики з глини. Чи не має чудового вигляду дерево або метал, що обробляється на токарному верстаті, а стругана дошка – чи вона не є цікавою й чи не прекрасно виглядає? І щоби вже залишитися при столярській справі, чи це не прекрасне видовище, коли з підготовлених рам, дощок і листів фанери складається шафа? А чи не дає задоволення видовище свердління гірником отворів у скелях свердлом, що приводиться в дію мотором? Такі приклади можна множити без кінця. Естетичне видовище за таких різновидів праці має не тільки сторонній спостерігач, але й сам робітник, в очах якого до естетичної приємності додається ще й піднесеність від усвідомлення того, що саме він є автором цього прекрасного видовища.

Іншим чинником, який уподібнює дії рук до забави й робить їх самих у собі приємними, є ритм праці. Ритм є чинником, що становить головні чари й красу найпершої із забав – танцю. Танець уже в первісних народів був явищем розповсюдженим. «Дикі» танцюють при кожній можливості й то інколи – до повного виснаження, аж поки танцюрист з піною на вустах не падає непритомний на землю. Цей чинник ритмічного руху або ритмічних відголосів ми зустрічаємо в багатьох працях. Коваль, слюсар, бляхар ритмічно вибивають такт своїми молотками, столяр повторює рухи свого рубанку чи пили за рівні відтинки часу. Ритмічним є рух косаря, ритмічно б'ють цепи при обмолоті зерна. Там, де ритм праці окремого робітника міг би бути легко порушений, як наприклад, коли коваль працює важким молотом і б'є ним у проміжки часу, яким складно надати рівномірності, там на допомогу приходять співробітництво. Коли два ковалі одночасно кують залізо, удари кожного з них стають рівномірними, дістають правильний ритм і праця йде жваво. Ритмічна праця має в собі щось від чарівності танцю.

Я говорив тут про видатні риси, що містяться в самій праці, без огляду на її плоди, маючи на увазі різновиди робіт, що самі в собі видаються, на перший погляд, найменш цікавими та приємними. Але праці, залежно від її виду, може бути притаманна лише її особлива приємність. Візьмемо, наприклад, працю музиканта. Кожний визнає, що музикування є зайняттям, приємним із самого себе. Праця купця, що зустрічається з клієнтом, може містити привабливість, подібну до тієї, яку можна мати від товариського спілкування з людьми. Щоб видобути для себе з праці якомога більше задоволення, незалежно від плодів, які та праця принесе, треба мати відповідну зацікавленість, треба любити ці діяння, а не лише їхні плоди. У житті кожної людини існує період, в який вона сильніше, ніж у інші, посідає здібність радіти з самої дії, без огляду на цілі, яким ці дії могли би прислужитися. Тим періо-

дом є молодість. Лише старший вік приносить орієнтацію на ціль. Як же ж часто старші не можуть зрозуміти, чого хлопець вилазить на дерево, для чого молодь, наражаючись на муки, піднімається на важкодоступні вершини. Питають: що вони з того мають?

Ця настанова на ціль, ця оцінка всілякої діяльності з точки зору результатів, які в майбутньому з неї виникнуть, є самовбивчою й позбавляє життя будь-якої цінності. Все ж життя складається з різних миттєвостей, кожна з яких колись постає теперішньою. Якщо кожну з миттєвостей, які стають теперішніми, ми підпорядковуватимемо інтересам пізніших, що теперішніми ще не стали, то не зможемо використати взагалі жодної миттєвості свого життя у час, коли ми з неї справді маємо змогу щось отримати, тобто тоді, коли вона є теперішньою. Життя наше сплине у безперервній відмові від теперішньої миттєвості на користь майбутніх, а коли прийдуть ті, ми знову присвячуватимемо їх ще пізнішим. Я далекий від крайнощів. Я не закликаю ховати голову в пісок, як той страус, і взагалі не думати про майбутнє, жити лише поточною миттю, не піклуючись про завтра. Застережу лише від протилежної крайності, від вічного піклування про завтра й недбання про день сьогоднішній. Належить вибрати золоту середину між тими крайнощами, бо тільки вона зможе надати життю цінності.

У чому шукати цінність життя? Чи полягає вона лише в досягненні цілей, у виконанні більш або менш далеких планів? Здаймо собі звіт у тому, що наше життя складається переважно з періодів, в які ми діємо бавлячись або працюючи, причому працюючи ми можемо тим самим і бавитися. Хвилі реалізації далеких планів, насичення віддавна існуючих прагнень належить до винятків. Якби життя виявляло якусь привабливість лише в ті моменти, то решта життя, та решта, під час якої ми діємо чи то для якихось подальших цілей, чи без них, та решта була би позбавлена будь-якого зачарування, а баланс життя став би від'ємним. На щастя, так не є. Ми намагалися показати, що не тільки рідкісні й короткі миті, в які сповнюються цілі, висунуті далеко в майбутнє, але й звичайні присвячені діяльності дні мають зачарування. Чим краще комусь вдається це зачарування видобути, чим більшою забавою буде для нього праця, тим більше йому дасть життя. І коли та чи інша поставлена ціль не дочекається реалізації, то й тоді життя, якому властиве зачарування шляхом до мети, не буде втрачене.

Прогулянка з певною метою не буде позбавлена цінності, якщо чудовий шлях пролягав серед гарних краєвидів, у приємному товаристві, нехай при цьому, через якісь перешкоди, й не вдалося дійти до мети. Від прогулянки залишилося зачарування шляхом. Гідний жалю мандрівник, що протягом усього шляху не дивиться ані ліворуч, ані праворуч, не відгукується на заклики товаришів, думаючи лише про здобуття вершини. А на прогулянці під назвою «життя» таких туристів серед нас чимало. Обіцяючи собі все по досягненні далеких цілей, вони не хочуть бачити радощів, які містяться в самому прямуванні. У прямуванні, у дорозі навчимося шукати цінності життя, якщо хочемо убезпечитися від його песимістичної оцінки.